

Кәсіби лексикалық минимум студенттердің мамандығы туралы алған ақпараттыран жетілдіреді, сөздік қорын байытады, сауатты жазуға, дұрыс сөйлей білуге дағдыландырады.

Қорыта келе, мамандыққа байланысты мәтіндер арқылы студенттердің келешек мамандығы бойынша өте қажетті, пайдалы мағлұмат берілетін болғандықтан, студенттер өз

мамандығына байланысты мәтіндерді қызыға оқиды. Мамандыққа байланысты мәтіндер студент білімін толықтырып қана қоймайды, ғылыми тілін дамытады.

1. Инновационные технологии www.mgimo.ru.
2. Қ. Қадашева. Жаңаша жаңғыртып оқытудың ғылыми – әдістемелік негіздері. Алматы, 2002ж.
3. Ф.Оразбаева. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. Алматы, 2005ж.

М. Амирова

Коммуникативное направление в изучении профессионального языка

В данной статье рассматриваются некоторые методы обучения профессиональной речи. В ней содержатся методические указания по написанию и оформлению научной работы.

М. Amirova

Communicative direction in the study of professional language

The article is about several teaching methods of the professional language. The article contents methodologic guidance on writing and design of scientific work.

Ж. Әбдіғалимова,

ПМПИ-дің аға оқытушысы (Павлодар)

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ТОПОНИМИКАЛЫҚ АТАУЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Тіл теориясы туралы зерттеулер әлемдік деңгейде күрделі лингвистикалық мәселелерді көтеріп, заман талабына сай шешімін тауып, коммуникативтік-прагматикалық маңызы жоғары бағалануда.

Кез-келген халық тілі – сол халықтың шынайы этникалық болымысының айнасы. Тілді жаңа ғасыр баспалдағында теориялық – танымдық үрдісте зерттеудің қажеттігі туып отыр. Бұл үрдіс тіл мен адам санасын тұтастықта қарастырып тілдік білімді адам миының жемісі, күрделі ассоциативті-вербалды құрылым, болымысты рух пен ой бірлестігінде тараушы жүйе ретінде кешенді сипаттауға негізделеді. Адамзат өзін қоршаған шындықты, әлемдегі сан алуан құбылыстар мен олардың сапа қасиетін сезім мүшелері сіңіріп, санамен түйсініп қана қоймайды, оған жауап қайырады, ақпаратты өзінше жаңғыртып, жаңа сапада қайта жасауға саналы, кейде санасыз күйде талпыныс жасайды, өндейді, қорытады, елеп-екшейді, баға береді, тәжірибиеде қолданады, бұлардың тұтас көрінісі

ретінде ғаламның тілдік бейнесі жасалады [1,65].

Ұлттық таным мәселесі философиялық категория болғанымен, тіл мен ойлау мәселесіне келгенде, лингвистикалық объект болып та есептеледі. Кез-келген атау белгі бір ұғымды беру үшін қолданылады, демек оның арғы жағында ұлттық адами таным жатыр. Адам көктен түскен жоқ, ол да – табиғаттың сыйы. Сондықтан *Адам, Жер, Табиғат* дегендер – органикалық бірлектегі дүниелер. Ендеше, атау да сол табиғаттағы құбылыстарды тану, есту, бейнелеу барысында тілге негіз болған.

Адамның дүние, өмір тануға ұмтылуы – өте ежелгі және табиғи да күрделі процесс. Біздің заманымыздан бұрынғы 6-7 ғасырларда гректер Дельфадағы Апполлон ордасында «Өзінді өзің таны» деп тасқа ойып өсиет қалдырған кезеңнен, адамзаттың өу бастан дүниедегі өзінің орны менен болмыс-бітімін анықтауға қатты мән бергені байқалады [2.14].

Тың мәселелердің бірі – аталымның жасауындағы сананың, танымның, ойлаудың тілдегі таңбасы бүгінгі лингвистикада кешенді зерттелуде. Тіл мен ойлау бір-бірімен байланысты, заңды құбылыс.

Тілдегі таным көрінісі – таңбаны ғылыми тұрғыдан саралау, таңба аталым – атау неден басталатынын, қандай заңдылықтармен жүзеге асатынын, оның белгілері қандай, оның дамуы және қалыптасу үрдісін терең зерделегенде, талдағанда өз шешімін табады.

Аталым жасауда халықтың танымдық ой-өрістік деңгейінің жан – жақтылығымен байланыстылығын тіл деректерінің сырына, құпиясына терең үңілуді қажет етеді. Соның негізінде тіл бірліктерінің жасалуындағы осы үрдістің қатысын зертеу тіл мен ойлау арақатынасын жаңа қырынан тануға жетелейді.

Жалпы топонимдердің семантикасы кезкелген жағдайда адамның белгілі бір географиялық нысандарға тікелей немесе жанама қатынасын аңғартады, сол нысандардың ішкі не сырты қасиеттерін, сипатын танытып тұрады. Сөйтіп, лексика-семантикалық классификация топонимдердің маңызы мен мәнін аша отырып, адамның табиғат пен қоғамдық өмірге арақатынасының дәрежесінен молынан хабардар етеді. Осылай десек, халық өмірінің әр кезеңдерінде пайда болған мәдени құбылыстар мен өзгерістердің өмірге жаңа топонимдер әкелетінін, сөйтіп топонимдер жүйесінің берік қалыптасуы мен қызмет етуімен ықпал жасап отыратынын бағамдауға болады. Ежелден қарым-қатынаста болған түркі халықтары мен қазақ елінің арасындағы әртүрлі байланыстар нәтижесінде қазақ жеріне көптеген топонимдердің ұқсас, тәркіндес болып келуі заңдылық.

Топонимика грек сөзі, **топос** – орын, жер, **ономо** – атау. Географиялық жалқы атаулар (жер-су аттары) топонимдер деп аталады. Географиялар жалқы атаулар мен жалпы атаулардың арасында айырмашылық бар. Географиялық жалқы атаулар *Қызыл* (Тыва), *Ертіс*, *Таулы-Алтай*: *Курмач-Байгол*, *Суранаиш*, *Иткуч*, *Шукиша*, *Шунарак* т.б. осы сияқты нысандардың аттары кірсе, ал географиялық жалпы аттарға *өзен*, *көл*, *тау*, *тас*, *қала*, *су*, *құдық* сияқтылардың атаулары жатады.

Түркі халықтарының топонимдік жүйесінде төмендегідей лексика-семантикалық топтары:

1. Семантикасы күңгірт топонимдер: елдімекен – *Түркістан*, *Отырар*. *Қазығұрт*,

Шәуілдір, *Ұранғай*, *Созақ*, *Сайрам*, *Састөбе*, *Рақпантау*, *Манкент*, *Қармыс*, *Ленгір*, *Хантағы*, *Масат*, *Тоганас*, *Дербісек*, *Ордабасы*, *Отар*, *Бөген*, *Тұрбат*, *Қалаш*, *Бүргем*, *Бұзай*, *Көкібел*, *Шабырлы*, *Бажы*, *Шағыр* т.б.

2. Географиялық объектілердің түр-түсіне байланысты топонимдер: Сарыағаш (қала), өзендер – *Көксарай*, *Ақжсайқын*, *Көкқиясай*, *Ақса*, *Қарабассу*, *Шұбарсу*, көлдер – *Ақжар*, *Қызылкөл*, *Көккөл*, құдықтар – *Қызылқақа*, *Ақдала*, *Бұжыр*, қыстаулар – *Қарақыстау*, *Үшқоңыр-Қоңырсай*, арықтар – *Қарасуан*, *Ақсу Жабағылы қорығы*, разъезд – *Ақпан*, *Қаракүңгір*, елдімекендер – *Аппақ*, *Сарыжаз*, *Көксайек*, *Зертас*, *Қарааспан* т.б.

3. Географиялық объектілердің түр-түсіне, ерекшелігіне, түрлі сапалық белгісіне байланысты топонимдер: елдімекендер – *Мырзакент*, *Иіржар*, *балдыберек*, *Көмешбұлақ*, *Шақпақ*, *Шойтас*, *Тақыркөл*, *Шұқыршақ*, *Тұщықұдық*, *Майлы ошақ*, *Балды су*, *Қорған бұлақ*, *Шұбар*, *Майлыбұлақ*, *Түгіскен*, *Күлме*, *Тентектас*, *Міртөбе*, *Үтіртөбе*, *таутары* т.б.

4. Антропонимдерден құралған топонимдер: елдімекен – *Жанкел*, *Есқара*, *Айгене*, *Бәйдібек*, *Берқұты*, *Мәскенқорған*, *Тастабайарық*; өзен – *Қожабек*, *Жангелді*, *Тұрлан*; көл – *Сүгірбай*, *Қарсанбай*, *Түкібайкөл*; арық – *Шаумен*, *Сарыбай*; қыстау – *Сыздық-Кенжебай*, *Тортыбай*, *Беген*, *Жайымбай тәжі*, *Бақтай* т.б.

5. Өсімдік дүниесіне, жеміс-жидек атауларына байланысты топонимдер: Дүние жүзінде өсімдік атауларына байланысты топонимдік атаулар тіл жүйесінде көптеп кездеседі. Бұл мәселе қазақ тілі жүйесінде де өсімдік атауларымен қалыптасқан топонимдер кездеседі екен. Өсімдік атының қатысуымен жасалған фитотопонимдер көптеп кездеседі: **өзен-көл:** *Қоғалы*, *Тобылгылкөл*, *Борықтыкөл*; құдықтар: *Шеңгелді*, *Жыңғылды*; **шатқалдар:** *Алмалы*, *Жиделі*, *Шыбықбелгі*, *Талтоғай*, *Арпа төкті* т.б. **елді-мекен** – *Шеңгелді*, *Жемісті*, *Пішентөбе*, *Жантақтас*, *Жусансай*, *Дермене*.

6. Жан-жануарлар мен құстар атауларына байланысты топонимдер: елдімекен – *Түлкібас*, *Жыланбұзған*, *Арыстанды*, *Атбайбелше*, *Жыланды*, *Текесу*, *Атбұлақ*, *Тайқоңыр*, *Ешкіқара*, *Құртыбұлақ*, *Аюсоққан*, *Түлкімоқайыр*, *Итауыз*, *Шошқа*, *Құлан*, *Балықшы*, *Ұялыжар*, *Қазата*, *Қошқарата*; өзен-көл – *Қошқарата*, *Арыстанды*, *Ұясай*, *Шаян*, *Шошқакөл*, *Шабакты*, *Аюсай*, *Жыландысу*; шатқал

– Итмұрынды, Қозықызыл, Естекбел, Жолбарыс, Шыбынды, Қарғалысай, Шаян, Шошқабұлақ, Шіркейлі-Жосалы, Бүркіт, Аюсоққан, Бөкенбұлақ, Арыстандысай; құдық – Құлансу, Қарсақ; арық – Шабақты.

7. Салыстыру, теңестіру және оқиға негізінде қойылған бейнелі топонимдер: елді-мекен – Қыземшектау, Қызішек; шатқал – Қызқалаған, Қызсиген, Кемпір; құдық – Кемпірқазған, Айкөл т.б.

8. Географиялық объектілердің айрықша белгілеріне ыңғайластырып қойылған сандық топонимдер: елді-мекен – Мыңжылқы, Төрткөл, Жетісай, Мыңбұлақ, Қосбұлақ, Егізқара, Қосқорған, Бесқұбыр, Бестам, Жартытөбе, Қостерек, Бесалаң, Қособа, Жаңғызағаш, Үшбас, Бесөткел, Бескеле, Бесмола, Қосмезгіл; өзен – Үшкүйік, Бестөгай, Үшөзен; тау – Қырыққыз, Мыңжылқы, Бессаз, Төртқұдық, Қырыққұдық, Бесқотан; жайылым – Бестам; бөктер – Тоғызкентау; шатқал – Қосқұдық, Қосқақ, Үштөбе т.б.

9. Күнделікті тұрмыстық тұтыну зат атауларына байланысты қойылған топонимдер: елді-мекен – Бақырлы, Қақпансор, Бақырша, Табақбұлақ, Балтакөл, Қалпақсай, Шанақ, Шарапхана, Қақпақ, Шайхана, Сүткент, Тамды, Тамарық, Итаяқ, Керегетас, шелекқұдық, Шитөбе; өзен – Шылбыр, Шилі, Құрықкелес; құдық – Қайрақ, Кепелі; станция – Шанақ; қыстау – Ошақ; шатқал – Шымалдықсай, Бақырлысарыжаз, Текшелі т.б.

10. Адамның дене мүшелерінің, ішкі ағза атауларына байланысты қойылған топонимдер: елді-мекен – Қыземшектау, Шаштөбе, Жамбас, Көкірек; жота – Белтау; тау – Белқұдық, Бастуайт; шатқал – Тұмсыққыр, Қолсоққа, Иштармақ, Бүйрекши, Кіндіктөбе т.б.

11. Жаңа, ескі, жақсы, жаман, ұзын, үлкен, кіші т.б. сөздердің қатысымен туындаған топонимдер: елді-мекен – Жаңадала, Жаңақұдық, Ескі Иқан, Ескі Шілік, Жуантөбе, Ұзынбұлақ, Жамантас, Жамансары бұлақ, Жаманхан Төрткүл, Жоғары Боралдай; өзен – Шеткі Шу, Үлкен Бөген; тау – Үлкен Тұра; шатқал – Жаманайқұдық, Үлкенанқай, Ұзынқұдық т.б.

12. Ру, тайпа, тайпалық одақ, халық атауларының қатысымен жасалған топонимдер (этнотопонимдер мен генотопонимдер): елді-мекен – Бекбата, Найман-Бұқарбай, Дәубаба, Дауылбаба, Жаугашты, Бағаналы, Ошақты,

құрбан ата, Қоңырат, Керейіт, Шалдар, Қоңыратарық, Төретоган, Баба ата, Қожатогай; бұлақ – Жиенқұм, Таңбалы Нұра; құдық – Молда кенже, Тамғалы; көл – Шағатай; арық – Тіней; шалғын – Тарақты, Бағаналы, Қарасақал, Қарамұрт, Құрама және т.б.

13. Өзге ұлттар лексикасынан туындаған топонимдер: елді-мекен – Горное, Лапино, Пригородное, Задария, Степное, Пушкино, Заречное, Новониколаевка, Сеславино, Сергеевка; шатқал – Борлуха; өзбек тіліндегі елді-мекендер – Низамабад, Манжи, Бешқұдық; разъезд – Отырабад; шатқал – Мастагат, Тарваза; қыстау – Таш т.б.

Түркі халқының топонимдерін лексика-семантикалық тұрғыдан жіктеп, топқа бөлу оған аймақтың географиялық жағдайымен қатар осы өңірде мекендейтін жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрінің, мәдени ерекшеліктері мен діни наным-сенімдерінің де барынша айқын ықпал ететінін көрсетті. Аймақтың тарихи топонимдік жүйесі мен қазіргі топонимдік жүйесі арасында барлық тілдік деңгейлерде мәдени, тарихи сабақтастық сақталған.

Ежелгі тарихи атауларды адамзат өркениетіндегі ұлттық мәдениеттің бір түрі деп санамақ, сол елдің тарихи көрсеткішін танымдық тұрғыдан зерделеу топонимдердің этнолингвистикалық табиғатын ашуға мүмкіндік береді. Сондықтан белгілі бір жердің, болмаса өлкенің топонимдерін зерттеудің зор мәні барын XIX ғасырдың бірінші жартысында орыстың көрнекті ғалымы Н.И.Надеждин: «Топонимика жер тілі, ал жер кітап, сол кітапта адамзат тарихы, географиялық атаулар жазылып қалған» деген орынды пікір айтқан. Тілді танымдық тұрғыдан зерттеу бүгінгі қазақ лингвистикасының негізгі бағыттарының бірі саналады. Соңғы кездегі тіл біліміндегі когнитивтік бағыт тілдік мәселелерге мүлде өзге қырынан келуді алға тартып отыр. Осындай **рт, лт, нт** дыбыстарының тізбектері арқылы жасалған формаларды көп тілдер – түркі тілдерінің бойына көбірек сақтаған тілдер. Қазіргі қазақ тілінде бұл дыбыс тізбектері жоғарыдағыдай бірсыпыра топонимдер құрамында ғана сақталған.

-Ты, -ті жұрнақтары арқылы жасалған сөздер тек ескі жазба нұсқаларда ғана емес, оңтүстік-батыс түркі тілдерінде де жеткілікті. Белгілі ғалым Э.В.Севортян әзербайжан, түрік тілдерінде **-ты, -нты, -ынты** жұрнақтары ар-

қылы жасалған сөздер жүзден астам екендігін айтады. Э.В.Севортян **-ынты** деген жұрнақ екі бөлімнен (-ын+ты) тұрады дейді. Ол бұл жұрнақ арқылы жасалған сөздерге мынадай мысалдар келтіреді: буланты (буланды – етістік), т.б. Бұл сияқты тілдік деректер В.В.Радловтың сөздігінде көрсетілгендей басқа тілдерден де табуға болады. Мысалы, *ақынты* (түрік, қырым татарларының тілінде), *ар-*

занты (телеуит, шор тілдерінде), үйінті (түрік тілінде), үркүнті (түрік тілінде), қазынты (алтай, түрік тілдерінде), қиынты (телеуит тілінде) т.б.

1. Қасым Б.Қ. Сөзжасам: семантика, уәждеме. – Алматы, 2003.

2. Ермекбай Ғ. Жер бедері атауларының топонимдер құрамында кездесу жиілігі. // ҚазМУ Хабаршысы. Филология сериясы. – Алматы, 2002. №18(52) -103-107 б.

Ж. Абдигалимова

Познавательные основы топонимических названий тюркского языка

J. Abdigalimova

Cognitive basis of toponomic names of the Turkic language

Л. Б. Байболат,

Астана қаласы, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
практикалық қазақ тілі кафедрасының аға оқытушысы

ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ НЕМЕСЕ ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ МЕҢГЕРУ ТАЛАПТАРЫНЫҢ МАЗМҰНЫН ЖАСАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Тестілеу жүйесінің маңызды міндеттері қазақ тілін шетел тілі ретінде меңгерудің деңгейлерін жасаумен бірге анықталған деңгейлердің әртүрлі ғылыми-әдістемелік сипаттамаларын жасау болып табылады. Мұндай сипаттамалардың мақсаты – оқу үдерісін қалыптастыру, сонымен бірге қазақ тіліне оқыту нәтижелерінің әртүрлі пішіндері мен оқытудың әртүрлі шарттарын өзара салыстыруға мүмкіндік тудыру. Стандарттар мен талаптар сияқты нормативтік құжаттарды жасау қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту саласы әдіскерлері мен оқытушылары үшін маңызды міндет болып табылады.

Стандарттарды жасаудың негіздері туралы әңгіме бастамас бұрын кейбір терминдерге тоқтала кетуді маңызды деп есептейміз, өйткені белгілі бір терминдік минимум болмаса, өзара түсіністік болуы қиын.

Сонымен, ең алдымен коммуникативтік біліктілік және оны құрайтын ұғымдарға тоқтала кету қажет. Бірақ алдымен жалпы біліктілік дегеніміздің өзінің құрылымын анықтап алайық. «Біліктілік» терминін математикалық логиканың тармағы ретінде Н. Хомский енгізген. Қазіргі кезде термин мынадай мағынада түсіндіріледі: белгілі бір пәнді оқыту үдерісі барысында қалыптастырылатын білім,

дағды, машық жиынтығы, сонымен бірге белгілі бір қызметті атқару қабілеттілігі.

Коммуникативтік біліктілік – шетел тілдері құралдары арқылы оқушылар және қоғам үшін маңызды тұрмыстық, оқу, өндірістік және мәдени өмірден алынған қарым-қатынас міндеттерін шешу қабілеті.

Еуропа біліктілігінде (Еуропа Кеңесі басып шығарған кітап) лингвистикалық, әлеуметтік лингвистикалық, прагматикалық біліктілікке назар аударылады. Мұнда сөйлеу біліктілігі туралы айтпай кету де мүмкін емес.

Лингвистикалық біліктілік, ол тілдік біліктілікте – оқып-үйренілетін тіл туралы мәліметтер жүйесі болып табылады. Лингвистикалық біліктілік құрамында лексикалық (фразеологизмдер мен тұрақты сөз тіркестерін қосқанда сөздік құрамды білу), семантикалық (белгілі бір ұғымдарды жеткізу әдістерін, мысалы, синонимдерді / антонимдерді, сөздердің мағыналарын және т.б. білу), орфографиялық және фонетикалық біліктіліктерді айқындайды.

Әлеуметтік лингвистикалық біліктілік – тілді әлеуметтік контексте тиімді пайдалану үшін қажетті білімдер мен дағдыларды меңгеру. Мысалы, сәлемдесу, сөйлеу түрі мен пішінін (мысалы, бізде оқытушыға «оқытушы!»), ал әйел кісіге «ханым» деп сөйлеу қа-